

4. Janet, A. (1991). *Housewives, breadwinners, mothers, and family heads: the changing family roles of women. Advances in Consumer Research*. 8, 576-579.
5. Kim, K. (2017). *The changing role of employment status in marriage formation among young Korean adults. Demographic research*, 36(5), 145–172.
6. Эм, П.П. (2019). *Республика Корея. Второй демографический переход: особенности и результаты. Азия и Африка сегодня*, 1, 38-45.
7. Park, S.M. (2019, April 12). *60% of unmarried men and women in their twenties "I will not give birth to children, whether married or not". The Donga Ilbo. Retrieved from <http://www.donga.com/news/article/all/20191204/98663652/1>*
8. Kang, S.M. (2019, April 23). *The 'sampo generation' that defines youth discourse rather prevents the possibility of youth. The Hankyoreh. Retrieved from http://m.hani.co.kr/arti/society/society_general/891210.html#cb*
9. Park, H.J. (2012, February 1). *4 out of 10 people in their 20s and 30s "I'm Sampo Generation". The Asia Business Daily. Retrieved from <https://cm.asiae.co.kr/article/2012020107411318635>*
10. Google forms. https://docs.google.com/forms/d/1rjoFvk1KZIDPWia8_HgmnlZG0REUYKmuVzdmfDITZwE/edit

XFTAP 04.51.67

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-8940.31>

А.С. Еламанова¹, К.А. Авсыдыкова¹

¹ *әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қазақстан*

ЖАС ЖАЛҒЫЗБАСТЫ АНАЛАРДЫ СОЦИОРЕАДАПТАЦИЯЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ӘЛЕУМЕТТІК АСПЕКТ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Жалғызбасты жас аналарды социореадаптациялау - өзекті мәселе. Себебі заманауи қоғамда олардың санының көбейе түсуі қоғамды алаңдатып отыр. Оның негізгі факторларын анықтау барысында «ерте жүктілік», «жасөспірім жаста ана болу» түсінігін айқындау арқылы әлеуметтік жетімдіктің алдын алу шаралары қозғалады. Жасөспірім жастағы жүктілік пен ана болу әлеуметтік-мәдени проблемалар аясында қарастырылып, осыдан туатын зардаптар жүйеленіп сараланады.

Мақалада ананың баладан бас тартуының алдын алып, балалар үйлеріндегі әлеуметтік жетімдікке жол бермеу мақсатында шетелдерде қалыптасқан оң тәжірибелерге шолу жасалынады. Қазақстандағы «Ана үйі» жобасы – осы бағыттағы тиімді жобалардың бірегейі болып табылады. Жоба қиын жағдайға тап болған жас аналарды әлеуметтік және психологиялық сүйемелдеуді жүзеге асырады, олардың өздеріне жақын адамдарымен, туыстарымен байланысын қалпына келтіру, психоэмоционалды жағдайын тұрақтандыру, бала алдындағы жауапкершілігін, аналық махаббатын ояту, қалыптастыру, қоршаған ортаға қайта бейімдеу және тағы басқа әлеуметтік бағыттардағы мәселелерді шешуде ауқымды жұмыстар атқаруда.

Түйін сөздер: отбасы құндылықтары, жас ана, ерте жүктілік, әлеуметтік жетімдік, жалғызбасты ана, әлеуметтік бейімдеу, «Ана үйі»

A.S. Yelamanova ¹, K.A. Avsydykova¹

¹al-Farabi Kazakh National University
Kazakhstan

PROBLEMS OF SOCIOREADAPTATION OF YOUNG SINGLE MOTHERS AS A SOCIAL ASPECT

Abstract

Socioreadaptation of young single mothers - the actual problem is. This is due to the fact that in modern society, an increasing number of them are worrying society. In the process of identifying its main factors, measures for the prevention of social orphanhood are affected by defining the concept of «early pregnancy», «motherhood in adolescence». In adolescence, pregnancy and motherhood are considered within the framework of socio-cultural problems, and the consequences of this are differentiated systematically.

The article provides an overview of the positive experience that has developed abroad, in order to prevent the abandonment of the mother of the child and prevent social orphanhood in orphanages. The project «Mother house» in Kazakhstan is one of the most effective projects in this direction. The project provides social and psychological support to young mothers who find themselves in a difficult life situation, conducts large-scale work to solve social problems: restoring contacts with relatives, stabilizing the psycho-emotional state, awakening responsibility to the child, maternal love, formation, adaptation to the environment, etc.

Keywords: family values, young mother, early pregnancy, social orphanhood, single mother, social adaptation «Mother house»

Еламанова А.С.¹, Авсыдыкова К.А.¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби
Казахстан

ПРОБЛЕМЫ СОЦИОРЕАДАПТАЦИИ МОЛОДЫХ ОДИНОКИХ МАТЕРЕЙ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Аннотация

Социореадаптация молодых одиноких матерей - актуальная проблема. Это связано с тем, что в современном обществе все большее их число беспокоит общество. В процессе выявления ее основных факторов затрагиваются меры профилактики социального сиротства путем определения понятия «ранняя беременность», «материнство в подростковом возрасте». В подростковом возрасте беременность и материнство рассматриваются в рамках социокультурных проблем, а последствия от этого дифференцируются системно.

В статье дается обзор позитивного опыта, сложившегося за рубежом, с целью предотвращения отказа матери от ребенка и недопущения социального сиротства в детских домах. Проект «Дом мамы» в Казахстане – один из эффективных проектов в этом направлении. Проект осуществляет социальное и психологическое сопровождение молодых матерей, оказавшихся в трудной жизненной ситуации, проводит масштабную работу по решению проблем социальной направленности: восстановление контактов с близкими, родственниками, стабилизация психоэмоционального состояния, пробуждение ответственности перед ребенком, материнской любви, формирование, адаптация к окружающей среде и др.

Ключевые слова: семейные ценности, молодая мать, ранняя беременность, социальное сиротство, одинокая мать, социальная адаптация «Дом мамы»

Кіріспе. Жас жалғызбасты аналарды социореадаптациялау және қорғау мәселесі өте өзекті екені баршаға аян. Жасөспірім қыздардың ерте ана атануы салдарынан елімізде тірі жетімдердің саны көбейе түсуде. Өз отбасынан, туған-туыстарынан, баланың әкесінен қолдау көрмеген, барып тұратын жері жоқ, материалдық тұрғыдан өзін және баласын қамтамасыз ете алмайтын, аналық махаббаты жетілмеген жас ананың әлеуметтік қолдау көрмеуі оның көп жағдайда баласынан бас тартып, жетімдер үйіне өткізуіне әкеп соғады.

Көп жылдарға дейін жас жалғызбасты аналардың мәселесі біздің елімізде әлеуметтік қорғалмағандардың санатында қарастырылмады. Ол мемлекет және қоғамдық ұйымдар тарапынан назар аударуды, социореадаптацияны қажет ететін нысан ретінде арнайы сөз болған жоқ. Бұның себептерінің бірі, отбасы құндылықтары, ата-ана тәрбиесі, ұрпақ жалғастығының маңызы зор болған дәстүрлі қазақ қоғамында некесіз бала тапқандар, оның ішінде кәмелетке толмаған аналар туралы айтудың өзі ұят болды. Сондықтан бұл мәселені қоғамда ашық жариялау соңғы жылдарда ғана мүмкін бола бастады. «Ерте жүктілік», «жасөспірім жаста ана болу» мәселесін зерттеп зерделеу мына бағыттарға басты назар аударудың өзектілігін айқындап отыр:

Балалар мен жастар, олардың ата-аналары арасында салауатты өмір салтын насихаттау, денсаулықты сақтаудың формалары, жоспарланбаған жүктіліктің алдын алу мен тәсілдері туралы ақпараттарды нәтижелі түрде, дер уақытында жеткізіп отыру;

Қоғамдағы отбасы құндылықтары мен отбасының беделін арттыру, неке, ата-аналар дәстүрін насихаттау, нарықтық қатынастар жағдайында отбасы құруға дайындау;

Отбасыға көрсетілетін әлеуметтік көмек тетіктерін жетілдіру;

Көп балалы болуға талпынатын отбасыларды қолдау;

Жас аналарды әлеуметтік кепілдіктермен қамтамасыз ету, еңбек нарқында олардың құқық шектеуге жол бермеу;

Жастар үшін сапалы денсаулық қорғау жүйесін қол жетімді ету.

Бұл көрсетілген шараларды жүйелі түрде жүзеге асыру жас қазақстандықтардың өз денсаулығына жауапкершілікпен қарауына, түрлі аурулардың алдын-алуға ықпал етеді.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті - Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан – 2050» Стратегиясының «Әлеуметтік саясаттың жаңа принциптері – әлеуметтік кепілдіктер мен жеке жауапкершілік» деп аталатын бағытында: «Біздің елімізде толық емес отбасылар көп. Бейбіт өмірдің өзінде бізде мыңдаған жетімдер бар – балалар үйлері толы. Бұл, өкінішке қарай, жалпыәлемдік үрдіс және жаһанданудың сынағы. Бірақ біз бұл үрдіспен күресуіміз керек. Мен ажырасуға қарсымын, жастарды отбасы құндылығы, ажырасудың қасірет екендігі рухында тәрбиелеу керек, өйткені оның салдарынан, ең алдымен, балалар зардап шегеді. Бала тәрбиесі – тек ананың емес, ата-ананың екеуінің де міндеті» деп ана мен баланы қорғау, әйелдерге қамқорлық мәселесіне ерекше мән берді [1].

Қазіргі күн тәртібіндегі тағы бір мәселе – осындай кәмелетке толмаған жас аналар санының көбеюі. Жасөспірім кезде жүкті болғандардың 80% жасанды түсік жасатады. Дүниежүзілік Денсаулық сақтау ұйымының ресми сайтында жарияланған мәліметке сүйенсек, жыл сайын 15-19 жас аралығындағы 21 миллионға жуық қыз бала жүкті болып, оның 12 миллионы бала табады екен. Дамушы елдерде жыл сайын 15 жасқа дейінгі 777 мыңнан астам жасөспірім қыз босанады. Зерттеушілердің пікірінше, соңғы 20 жылда жасөспірімдер арасында туу фактісі 11,6% азайған. Бірақ бұл көрсеткіштерді аймақтар бойынша саралағанда ала-құлалық байқалады. Мысалы, Шығыс Азия елдерінде жасөспірім қыз баланың туу көрсеткіші 7,1 болса, бұл Орталық Африка елдерінде 129,5 көрсеткішті құрайды [2]. Латын Америкасы елдерінде ерте ана болу мәселесі мәдени дәстүрлер мен этникалық ерекшеліктерден көрі заманауи әлеуметтік-мәдени өмірге байланысты.

Нәтижелерді талдау. Еуропа мен Солтүстік Америкада ерте ана болу күрделі әлеуметтік проблемаға жатады. Бұл елдерде денсаулық сақтау, білім, әлеуметтік қорғау жүйелері өте жақсы дамыған, олар отбасының мүшелері, педагогтар, әлеуметтік қызметкерлер,

психологтар, дәрігерлердің және тағы басқалардың өзара іс-әрекеттесуі арқылы жас аналарды қоғамға қайта бейімдеуге ықпал етуде.

Бұдан байқағанымыз, кәмелетке толмағандар арасында ерте ана атану мәселесі табыс көлемі төмен елдерде өте өзекті. Осы елдердегі білім алу, мамандық игеру, жұмысқа орналасудың қиындығы, тұрмыс жағдайының төмендігі де ерте жүктілік мәселесін тереңдетіп жіберуде.

Ерте жүкті болғысы келмеген жас қыздардың көбісі сақтану құралдары туралы мүлде білмейді, білген жағдайда да көп ретте олар қол жетімді емес. Тағы бір жоспарланбаған жүктіліктің себебі – жастайынан өзгелердің тарапынан сексуалды зорлыққа ұшырау, ерте жүкті болғандардың үштен бірі осындай зорлық-зомбылықтың құрбандары екендігі өте өкінішті. Бұл туралы Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты халыққа Жолдауында атап көрсетті: «Біз кәмелет жасқа толмаған балаларға қатысты жыныстық сипаттағы әрекеттері үшін қылмыстық жазаны едәуір қатаңдаттық. Алайда бұл проблема әлі де ұшығып тұр. Мұндай әрбір істі прокуратура органдары ерекше бақылауға алуы тиіс. Әлеуметтік және құқық қорғау органдарының әрекетсіздігі немесе салғырттығына байланысты қатаң жаза орнатылатын болады. Жалпы бізге әлеуметтік саясаттың жаңа парадигмасы керек» [3].

Жасөспірім қыздардың ана болуы («өзі баланың балалы болуы») - үлкен проблема, оған әртүрлі сипаттағы: экономикалық, әлеуметтік, психологиялық, мәдени, адамгершілік сипаттағы факторлар ықпал етеді. Бұл жерде қоғамда жылдар бойы қалыптасқан дәстүрлі құндылықтардың рухани құлдырауы да әсер ететініне, сонымен бірге биологиялық тұрғыдан жетілуі аяқталмаған қыз баланың денсаулығы ерте жүктілік салдарынан төмендейтініне де назар аударуымыз керек.

Әкесіз бала тапқан жас аналарды әлеуметтік-қоғамдық тұрғыдан қабылдамау, оларды замандастары, ата-аналары, туыстары тарапынан тәлкек ету жағдаяттары жиі кездеседі. Өз жасынан тым ерте жүкті болған қыздарға мектепті немесе басқа да оқу орындарын тастауларына тура келеді. Көптеген елдерде олардың білімін жалғастыруына, мамандық игеруіне, содан кейін жұмысқа орналасуына ықпал ету жұмыстары жүргізіліп келеді [4].

Әлем бойынша 15-19 жас аралығындағы қыздар өлімінің басым көпшілігі ерте жүктілік кесірінен немесе бала үстінен болып жатады. Дүние жүзі бойынша жас қыздар арасында 5,5 миллионға жуық жасанды түсік жасалады, оның 3,9 миллионы ауыр зардаптармен өтеді.

Енді біздің еліміздегі жағдайға оралайық. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы елдері арасында Қазақстанда 15-19 жас аралығындағы қыздар алты есе жиі босанады. Дәрігер мамандар соңғы үш жылда ерте жүктілік саны көбейіп жатқанын айтып дабыл қағуда. 2019 жылы 15-17 жас аралығындағы 1651 қыздың жүктілігі тіркелген. 2019 жылы Қазақстанда 59 қыз бала жүктілік кесірінен өзіне өзі қол жұмсап, өмірмен қош айтысса, 270 жасөспірім өзіне өзі қол жұмсауға тырысқан. Жыл сайын елімізде ерте жүктіліктің, баланы далаға тастаудың, сексуалды зорлық-зомбылықтың мыңдаған фактілер тіркеледі [5]. Сондықтан жас ананы қолдау, әлеуметтік мәдени ортаға бейімдеу, оны өмірге әкелген баласын тәрбиелеуге үйрету, жауапкершілік сезімін арттыру, білімін жалғастыруға көмектесу, қоғамнан өз орнын табуына ықпал ету, материалдық қолдау факторлары аса маңызды.

Ерте ана болу проблемасы әртүрлі ғылымдар тарапынан қарастырылып келді. Бірақ «ерте ана болу» терминінің өзі нақтылауды қажет етеді. Ресей ғалымдары 18-ге толмаған қыздардың жүкті болып, бала тууын осылай атайды. Ғалым Г.Г.Филиппова «ерте жүктілік», «жасөспірім кездегі ана болу» деп атаса [6], Т.В.Бердникова «жас ана болу» [7], А.В.Стукалова «бала кезде ана болу» [8] деп атап жүр.

Батыстың ғылыми мерзімдік баспасөз беттерінде ХХ ғасырдың 60 жылдарынан бастап осы мәселе белсенді түрде талқылана бастады. Бұл құбылысты зерттеген американдық зерттеуші Анджела Роджерс жасөспірім аналардың өздерінің тәжірибелерін сипаттау үшін қолданатын сөздері мен сөз тіркестеріне ерекше назар аударды [9]. Осы ретте Кеннет Берктің

риторикалық теориясын да атап өткеніміз жөн. Бұл кәмелетке толмаған аналардың тәжірибесін феноменологиялық зерттеудің теориялық негіздемесі болды. Кейін бұл теория «Берктің феминистік сыни теориясы» деген атауға ие болды.

XX ғасырдың 90-жылдарында американдықтар арасында туу және жүктілік жасөспірімдер айтарлықтай төмендеді, бұл үрдіс 2005 жылға дейін созылды, одан кейін бала туу деңгейі қайтадан өсе бастады. Бала туу коэффициентінің төмендеуі кәмелетке толмағандар арасындағы арнайы мектеп бағдарламаларын әзірлеу, оларды талдау нәтижесінде оларды қайта оқытып, экономикалық жағынан тәуелсіз болуға бағытталып жүргізілген жұмыстар негізінде мүмкін болды. Ресей ғалымдары арасында А.Г.Харчев, М.С.Мацковский, С.И.Голод, А.И.Антонов және т. б. ерте ана болу феноменін мәдениеттану тұрғысынан саралады.

Қалай болғанда да бұл зерттеулердің барлығының мақсаты бір - ерте жүктіліктің алдын алу және жас аналарды қолдау жүйесінің теориялық негізін жүйелеу үшін «ерте ана болу» түсінігін айқындау. Шетелдік ғалымдардың зерттеулері «ерте жүктіліктің» алдын-алу және жас аналарды қолдаудың маңыздылығын көрсетті. Біздің елімізде ерте ана болу түсінігі әлеуметтік-мәдени, философиялық тұрғыдан нақты зерттеу нысаны болмаған, бұл мәселені көбірек дәрігер-мамандар көтеріп жүр. Ғалымдар тарапынан көбінесе кәмелетке толмағандардың жалпы мәдениетін арттыру, жыныстық тәрбие, салауатты өмір салтын насихаттау, отбасы құндылықтарын дәріптеу мәселелері ғана айтылып келеді.

Ерте ана болуға мәдени құбылыс ретінде қарау тарихы өмірдің әлеуметтік-экономикалық жағдайымен тікелей байланысты. Ерте заманда өмір сүру ұзақтығы қысқа болды, сондықтан тұқым қалдырудың, оны көбейтудің биологиялық қажеттілігін ерте қанағаттандыра бастады. Қазіргі дамыған елдерде неке жасын мемлекет реттейді, ерте ана болу, негізінен, некеге дейінгі жыныстық қатынастардың салдары болып табылады. Кеннет Берктің риторикалық сыни теориясын талдау кәмелетке толмаған жас аналарға тән сипатты белгілерді айқындайды. Ол жас аналардың сөздік қорын зерттей келе, олардың көбісінің білімі төмен, толық емес немесе қолайсыз отбасынан шыққанын атап көрсетті. Ерте ана болу отбасы құндылығы мен бала туу құндылығы арасындағы қарама-қайшылықтың тереңдеуінен туындайды.

Социумде кәмелетке толмаған аналар туралы жағымсыз стереотип қалыптасқандықтан жас аналар өздерінің проблемасы туралы айтпайды, мемлекеттік ұйымдардан көмек сұраудан қашады. Көмек сұраған жағдайдың өзінде кінәлау, сөгу сияқты жағдаяттарға тап болады. Сондықтан да олардың проблемасы көбінесе дәрігерлік кеңес алу аясында қалып, қоғамдық-әлеуметтік нысан тарапынан назардан тыс қалып келеді.

Енді қазіргі Қазақстанда жас ана атану мәселесіне көзқарасты талдасақ. Біздің елімізде «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексында кәмелетке толғаннан кейін, яғни 18 жастан (ерекше жағдайларда 16 жастан) некеге тұруға рұқсат берілген [10]. Бұл Заңға қарамастан ерте ана атанғандар саны жылдан жылға дейін көбеюде. Жас ананың әлеуметтік-мәдени портреті қазіргі қазақстандық қоғамда жағымсыз сипатқа ие. Бұл жас аналарға көрсетілетін бірыңғай әлеуметтік қолдаудың, жасөспірімдер жүктілігінің алдын алу шараларының барынша жария болмауы және бұл тақырыптың әлі де бола ашық түрде көтерілмеуінде. Ерте жүкті болуға этникалық факторлардың қарым-қатынасын анықтау да аса маңызды. Сексуалды мінез-құлықтың этникалық паттерндері бала туудың жас коэффициентіне этносты сақтаудың экономикалық, әлеуметтік, мәдени факторлары арқылы әсер ететінін көрсетеді. Сондықтан әр елдегі ерте ана болу фактісіне көзқарастың түрлілігі тарихи дәстүрлермен, этносты сақтау қажеттілігімен, үстем діннің нормаларымен айқындалады.

Жасөспірім жастағы жүктілік пен ана болу әлеуметтік-мәдени проблемалар аясында қарастырып, осы саладағы мәліметтерді зерттеу барысында осы проблемадан туатын зардаптарды үш бағытта қарастырудың қажеттілігін көрсетеді: кәмелетке толмаған

аналардың өздері үшін зардаптары; олардың балалары үшін зардаптары, қоғам үшін зардаптары.

Жасөспірім жаста босанудың ана үшін залалды тұстары, біріншіден, кенеттен өзінің элеуметтік ортасынан алшақтауымен түсіндіріледі. Өмірге енді толыққанды араласып келе жатқан, алдында асқақ армандары мен мақсаттары бар жас қыз бірден социумнен ажырап қалады. Оқуынан (мектеп, колледж және т.б.) қол үзіп, оны бітірмей тастап кетуі кейіннен басқа да проблемалардың туындауына себеп болады. Яғни білімі жоқ адам белгілі бір кәсіпті, мамандықты игере алмай қалады, бұл өз кезегінде жұмысқа орналасуын шектейді немесе жұмысқа тұрғанның өзінде жалақысы аз, қызмет көрсететін салаларда (даяшы, ыдыс жуушы, тазалаушы және т.б.) істеуі мүмкін. Мұның өзі материалдық жағынан құлдырауға алып келеді. Өмірге құштарлықпен араласып келе жатқан шақта өз ортасынан айырылып, тұйықталудың өзінің моральдық-психологиялық ауытқуларға, депрессияға әкеп соғатыны тағы бар.

Ал дүниеге келген нәресте үшін зардаптары қандай? Өзі толыққанды жетілмеген, физиологиялық, моральдық, психологиялық, материалдық тұрғыдан ана болуға дайын емес жас аналардың балалары кішкентай кезінен көбіне аурушаң болып келеді, жүктілік кезінде қажетті дәрумендерді уақытылы қабылдамауы, күтінбеуі себепті іштегі баланың дамуында да кемшіліктер орын алады, баладан бас тарту кесірінен көбісі жетімдер үйінде тәрбиеленеді. Ата-ананың жылуын көрмегендіктен, элеуметтік қолдауды нақты сезінбеген балалар жағымсыз әдеттерге үйір болып, бұның аяғы кедейшілікке апарып соқтыруы мүмкін.

Ал қоғам үшін зардаптарының ең бастысы - жас ананы қолдау элеуметтік шығындарды көбейтуге алып келеді. Бұл дегеніміз заңға бағынатын, тұрақты салық төлеп тұрушы азаматтардың наразылығын туғызады. Себебі жас ананың моральдық келбеті қоғамның ортақ қалыптасқан қағидаттарына қайшы келетіні рас.

Міне зардаптардың осындай шоғырын туғызатын жас аналардың мәселесі күннен күнге өте өзекті бола түсуде. Нәрестелік жастың психологиясын зерттеуге арналған еңбектерде (Р.Спиц, М.Эйнсворт, Р.Ж. Мухамедрахимов, С.Ю.Мещерякова және т.б.) баланың толыққанды дамуы мен қалыптасуы үшін баланың анамен бірге өмір сүруі аса маңызды екені нақты атап көрсетіледі. Сондықтан дүниеге енді келген баланы аналық мейіріммен қамтамасыз ету әлем бойынша элеуметтік басымдық берілген шара болып табылады. Баласын жетімдер үйіне өткізген аналарды «өзі де бала ғой, енді қалай бағады» деп ақтап алуға тырысып, одан туатын проблемалардың түп-тамырына үңілмей жататынымыз өтірік емес. Осындай аналарды қамқорлыққа алып, ана болуға дайындау бағытында педагогикалық-психологиялық көмек көрсетіп, ана мен баланың бірге болуын, олардың байланысты үзбеуін қамтамасыз етуге бағытталған социореадаптация жұмыстары тек соңғы кезде ғана қолға алына бастады.

Әрине, Қазақстанда қиын өмір жағдайында қалған аналарды қолдау, оның ішінде жас кезде ана атанып, тағдыр тауқыметін бастан кешіп жатқан қыз балаларды баласынан айырмау, олардың бірге болуын қамтамасыз ету бағытындағы іс-шаралар жүзеге асырылып келеді. Сондай үлкен қадамдардың бірі - жас анаға уақытша тұратын орын ұсыну. Бірақ ондай орталықтардың саны әлі де болса жеткіліксіз, көбісі ірі қалаларда, облыс орталықтарында орналасқан. Шалғай жергілікті жерлерде, аудан орталықтарында осындай проблемаға ұшыраған жас ананы қолдау орталықтары жоқтың қасы. Жалпы алғанда баладан бас тартудың алдын алу бағытында мемлекет тарапынан жасалып жатқан жұмыстардың жеткіліксіздігін де мынадан аңғаруға болады:

- мемлекет тарапынан қаржыландырылатын жас аналарға арналған орталықтар жоқтың қасы;
- осы орталықтарда жұмыс істейтін кадрларды дайындаудың ғылыми негіздемесі жасалмаған;
- жүкті қыз балалар мен жас аналарды қолдауға бағытталған орталықтар мен қоғамдық ұйымдардың өзара әрекеттесу тетіктері ойластырылмаған.

Осы ретте Францияның оң тәжірибесіне тоқталуға болады. 1939 жылдың 29 шілдесіндегі Франция үкіметінің Декреті бойынша әрбір өңірлерде «баладан бас тарту мен баланың өлімінің алдын алу» мақсатын көздейтін Аналар үйі ашылған екен. 1945 жылы ана мен баланы қорғау туралы Қаулыға сәйкес аналарға арналған қонақүйлер ашылды. Бұл қонақүйлер ақылы, жұмыс істейтін аналарға арналған. Франциядағы ана орталықтарының қызметін, оның ішінде «Шармиран» орталығын зерттеген Мәскеу қалалық психологиялық-педагогикалық университетінің доценті М.Е.Ланцбург осы орталықтың миссиясын былай деп ашып көрсетеді:

– «қиын өмірлік жағдайға тап болған жас аналар мен жүкті әйелдердің изоляциясының алдын алу;

– жүктілігін сақтау мен үзуге қатысты таңдау құқығын өзіне қалдырып отырып, аналардың оң жауабынан кейін оларды ана болуға баулу, босануға дайындау немесе баланы асырауға басқа адамға беру. Кез келген жағдайда да ананы күштемеу, өз пікірін тәуелсіз түрде жеткізуіне ықпал ету;

– мейлінше қажетті материалдық көмек көрсету, себебі аналардың көбісінің басындағы басты проблема - тұратын жердің жоқтығы және баланы сақтап қалу мәселесі;

– оларға социореадаптация барысында психологиялық және педагогикалық көмек көрсету (ана болу, ерлі-зайыптылық, жыныстық қарым-қатынас және т.б. туралы ақпарат алуға мүмкіндік беру, баланың болашақтағы тағдырына қатысты жоспарын айқындау, әлеуметтік және кәсіби бейімдеу жоспарын қалыптастыру және жүзеге асыру және т.б.)».

Франциядағы бұндай Аналар үйі мемлекеттік немесе коммерциялық мекеме базасында орналасуы мүмкін. Қаржыландыру көзі: осы бағытқа бөлінген бюджеттік қаржы, қайырымдылық қорлары [11, б.132-133]. Бұл зерттеуден байқағанымыз, Францияда бұл мәселе ХХ ғасырдың 40 жылдарынан бастап мемлекет тарапынан үйлестіріліп келеді.

Жас аналар әртүрлі әлеуметтік проблемаларға тап болады, өмірдің қарапайым әдеттегі жағдаяттары жалғызбасты аналардан үлкен психологиялық, моралдық, қаржылық ресурстарды талап етуі мүмкін. Сондықтан жас жалғызбасты аналар ең қорғалмаған санатқа жатады. Бұндай аналарды әлеуметтік қолдау тек оларды қаржылық немесе уақытша тұрғын үймен қамтамасыз ету ғана емес, сонымен бірге оның ішкі дүниесіндегі өзгерістер, психологиялық, педагогикалық проблемаларын шешуді талап етеді.

Шетелде жалғызбасты аналарға әлеуметтік көмек саясатында төрт негізгі стратегия басымдыққа ие. Оның алғашқысын «аз қамтылған аналарға көмек» деп атауға болады. Бұл Ұлыбританияда кеңінен таралған. Жалғызбасты аналар «табысты қолдау» бағдарламасы аясында материалдық көмек ала алады. Бұл ретте жалғызбасты ана баласы 16 жасқа толғанша мемлекеттен қажетті көмек ала отырып, үйде отыра алады. Олар сонымен бірге балаларға жәрдемақы алады, мемлекеттік денсаулық сақтау қызметін тегін пайдалана алады [12, б.121].

Екінші стратегия жалғызбасты аналарға берілетін әлеуметтік көмекпен анықталады. Норвегияда жалғызбасты аналарға арнайы материалдық көмек көрсетіледі, бұл көмек анаға баласы 10 жасқа толғанша үйде отыруына мүмкіндік береді. Осы уақытта олар жалғызбасты аналарға арналған арнайы жәрдемақы алады (өтпелі кезең жәрдемақысы деп аталады). Толық емес отбасылар жалпыға арналған бала жәрдемақысын (жалпыға ортақ жәрдемақы), егер әкесі алимент төлемесе, балаға арналған арнайы жәрдемақы, тұрғын үй жәрдемақысын, тегін медициналық көмек те алады.

Үшінші стратегия - баласы бар барлық отбасыларға, оның ішінде толық емес отбасыларға арналған қолдау шаралары. Бұл стратегия ауқымында толық емес отбасыға қосымша мемлекеттік қолдау көрсетіледі, бірақ негізгі көмекті олар жалпы отбасын белсенді әлеуметтік қолдау есебінен алады. Франция - осы стратегияны ұстанушылардың бірі. Францияда барлық отбасы отбасылық жәрдемақы (жалпы және табысқа байланысты, оның ішінде негізгі жәрдемақы, тұрын үйге арналған қосымша жәрдемақы, бір жасқа дейін баласы

бар аналарға арналған арнайы жәрдемақы, бала күту демалысына шыққан аналарға төленетін жәрдемақы) алады.

Келесі стратегия жалғызбасты аналардың ата-аналық және кәсіби рөлдерін үйлестіруге бағытталған. Швецияда отбасына арналған арнайы саясатпен бірге, оларға арналған жұмыс орындарын құру, білім алуға ынталандыру, қайта оқыту мәселелері де қамтылған [12, б.122].

АҚШ-та толық емес отбасыларына мемлекеттік көмек «Балалы отбасына көмек» федералды бағдарламасы аясында іске асырылады. 6 жасқа дейін баланы үйде тәрбиелеп отырған аналарға ғана жәрдемақы төленеді. Балалары ересек аналар бұндай көмек алу үшін өздерін «жұмыс іздеуші» ретінде тіркелгенін немесе мамандық алу үшін курстарда оқып жүргенін дәлелдеуі керек. Жекелеген штаттарда жалғызбасты аналарға пәтер ақысын төлеу, азық-түлік талонын алу, балалар бақшасы мен мектеп ақысын төлеу, коммуналды қызметтер ақысын төлеу немесе жеңілдікпен медициналық қызмет алу кіреді [12, б.123].

Ресейде федералды Заңға сәйкес үш жасқа дейінгі бала үшін ай сайынғы жәрдемақы төленеді. Әлеуметтік қолдау аясына бала бақшаға балаларын кезексіз алу, мектепте екі мезгіл тегін тамақ беру, кеңсе заттарымен қамтамасыз ету кіреді.

Ал біздің елде жағдай қалай, жас аналарға арналған дағдарыс орталықтары қалай жұмыс істейді деген сауалдарға жауап алу мақсатында зерттеу жұмысын жүргіздік. Қазақстанда қиын өмірлік жағдайда қалған аналарды қолдау шараларына қоғамдық ұйымдар, жеке қорлар үлес қосуда. Бірақ бұлар жеткіліксіз, себебі олардағы орындар шектеулі, үлкен қалалардан шалғай жерлерде бұндай орталықтар жоқтың қасы.

Біздегі осындай орталықтардың алғашы қарлығышы атанған «Ана үйі» 2013 жылы ашылды. «Ана үйі» Қоғамдық Қоры қайырымдылық жобасының ең басты мақсаты жас аналардың социореадаптациялауды жүзеге асыру, ананың баладан бас тартуының алдын алып, балалар үйлеріндегі әлеуметтік жетімдікке жол бермеу болып табылады. Басында танымал кәсіпкер Айдын Рахымбаев пен оның зайыбының идеясы болып бастау алған бұл жобаға кейіннен азаматтық ұстанымы жоғары басқа да кәсіпкерлер де тартыла бастады. Соның нәтижесінде «Ана үйі» орталықтары қанатын кеңге жайып, еліміздің 17 қаласында 26 осындай «Ана үйі» ашылып, дағдарысқа ұшыраған аналарға көмек қолын созуда. Олардың 5-уі Алматы қаласында орналасқан.

Басына түскен қиындыққа шыдамай, баладан бас тартуды ойлаған жас аналардың өз баласымен бірге қолайлы жағдайда өмір сүруі осы дағдарыс орталығында қол жетімді болуда. Орталықта қажетті барлық керек-жарақпен қамтамасыз етілген аналардың баласына аналық мейірім төгуіне, депрессиядан шығуына мамандандырылған көмек көрсетіледі.

«Ана үйі» Қоғамдық Қоры қайырымдылық жобасы тек уақытша баспанамен ғана қамтамасыз етіп қоймай, сонымен бірге осында тұрған уақыт ішінде мамандық игеруіне, жұмысқа тұруына, тұрғын үй алу үшін кезекке тұруға, баланың әкесін тану процестерін іске асыруға, ана болуды үйренуге қадам жасауына, осылайша жас аналарды қоршаған ортаға социореадаптациялау жұмысын жүйелі жүргізіп келеді.

«Ана үйінің» ресми сайтындағы есепте «Ана үйі» жобасы құрылғаннан бергі 7 жыл ішінде баланың анасымен бірге болуға мүмкіндік беріп келеді. «Ана үйі» жобасы өзінің өзектілігі мен тиімділігін көрсетті. Бүгінгі таңда «Ана Үйі» аналардың 68%-ның жаңа туған балаларынан бас тартуына жол бермеуде» деп көрсетілген [13].

Жас жалғызбасты аналарды социореадаптациялау үдерісін осылайша оңтайлы жүргізіп отырған «Аналар үйі» қоры бала асырап алғысы келетін отбасыларын қолдау мақсатында 2016 жылы бала асырап алу жөніндегі Ұлттық агенттіктің құрылуына себепкер болды. Ал Агенттікпен қатар құрылған Түлектер орталығы да үлкен міндетті атқаруда. Орталық балалар үйінде тәрбиеленген 15-23 жас аралығындағы қыз балалар арасында кәсіп игеруіне және олардың әлеуметтік азаматтық ұстанымын қалыптастыруына арналған жұмыстар жүргізу. Себебі «Аналар үйінің» қызметіне жүгініп, баспана сұрайтындардың 17% - ы балалар үйлерінің түлектері болып табылады екен.

2019 жылдың ақпан айынан бастап «Ана үйі» баладан бас тарту алдында тұрған қиын өмірлік жағдайдағы отбасыларға қосымша көмек көрсете бастады. «Балалар үйлері мен жергілікті атқарушы органдардың денсаулық сақтау басқармаларының деректері бойынша жоба жұмыс істеген бес жыл ішінде денсаулық сақтау мекемелеріне (балалар үйіне) жыл сайын түсетін 1,5 жасқа дейінгі балалар саны 46,3%-ға (710-нан 381-ге дейін) қысқарды. Осы уақыт ішінде 4280 бала отбасында қалды» [14].

Жоба аймақтарды барынша қамту және көмек көрсетілетін жас әйелдердің санын көбейту, сондай-ақ көмек көрсету тәсілдері мен құралдарын ұдайы жетілдіру үстінде. Қазақстандық кәсіпкерлер белсенді қолдаған бұл жоба әлеуметтік жетімдік мәселесі кең мағынада өте өзекті екенін ұғынатын кәсіби қоғамдастықтың қалыптасуына қол жеткізді. Сондай-ақ, жобада жас аналармен жұмыс барысында әріптестікті, мультидисциплинарлық өзара іс-қимылға бағдарланған кейс-менеджмент форматында баладан бас тартудың алдын алу технологиясы пайдаланылуда.

Қорытынды. «Ана үйі» жобасының тиімділігі - қоғамдағы жас аналардың реадaptациясы мәселесін шешуге ықпал етуі және сонымен бірге әлеуметтік жетімдікпен қатар туындайтын әлеуметтік-экономикалық, психологиялық және басқа факторлар туралы ақпараттардың қоғамда ашық түрде көтерілуіне негіз болуы. Ал бұл ақпараттар өз кезегінде әлеуметтік жетімдікті жоюға бағытталған оңтайлы шешімдер қабылдауға және басымдықтар мен нысандарды анықтауға мүмкіндік береді.

Әрине, шағын мақала ауқымында Қазақстандағы әлеуметтік жұмыс жүйесінде үкіметтік емес ұйым ретінде ауқымды жұмыс атқарып отырған «Ана үйі» қоғамдық қоры жобасының барлық іс-шараларын зерделеу мүмкін емес. Алдағы уақытта біз Алматы қаласында орналасқан «Ана үйі» орталықтарының жұмысына терең талдау жасайтын боламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. *Қазақстан жолы - 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы.* – Егемен Қазақстан. – 18. 01. 2014.
2. *Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының ресми сайты. Подростковая беременность. 31 января 2020г.* <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-pregnancy>
3. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Қазақстан халқына Жолдауы https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek
4. *Глобальная стратегия охраны здоровья женщин, детей и подростков (2016–2030 гг.). Выжить Процветать Менять.* - Всемирная организация здравоохранения. Женева. 2015 г. – 108 стр. http://www.who.int/maternal_child_adolescent/documents/global-strategy-women-children-health-ru.pdf
5. *Девушки-подростки в Казахстане рожают шесть раз чаще, чем в развитых странах. 11 марта 2020г.* https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/devushki-podrostki-kazahstane-rojayut-chasche-v-razvityih-394235/
6. Филиппова Г.Г. *Материнство и основные аспекты его исследования в психологии// Вопросы психологии.* 2001. №2 С. 22-37.
7. Бердникова Т.В. *Юное материнство: личностный и социальный аспекты: дисс... канд.социолог.наук.* Курск, 1999. 176 с.
8. Стукалова А.В. *Политика государственной поддержки малолетних матерей в современной России: автореф.дисс... канд.полит.наук.* Москва, 2012. 23 с.
9. Rogers A. *Silence no more: a transformative transcendental phenomenological study investigating the experiences of teen mothers who go to college in the rural Southeast.* Clemson: Clemson University, 2010. 316 p.

10. Неке (ерлі зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы 518-IV Кодексі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>
11. Ланцбург М.Е. Деятельность материнских центров по профилактике отказов от ребенка (на примере центра «Шармиран», Гренобль, Франция). Электронный журнал «Психологическая наука и образование». 2010 №5. http://psyedu.ru/files/articles/psyedu_ru_2010_5_1961.pdf
12. Каменева Т.Н. Материнство в неполной семье: личностные и социальные проблемы. Дисс. ... кандидат. социолог. наук. Курск, 2003.-159 с.
13. Официальный сайт «Дом мамы» <http://dom-mamy.kz/o-fonde/>
14. Жаппар А.Т., Якимова И.И. Социально-психологическое сопровождение молодых женщин в рамках проекта «Дом мамы». Аналитический обзор. 2020. - 48 с. <http://dom-mamy.kz/img/docs/analytics.pdf>

References:

1. Nazarbaev N.Ә. Qazaqstan zholy - 2050: Bir maqsat, bir mudde, bir bolashaq. Qazaqstan Respublikasynyn Prezidenti N.A. Nazarbaevtyн Qazaqstan halqyna zholdauy. – Egemen Qazaqstan. – 18. 01. 2014.
2. Dыniezhuzilik densaulыq saqtau ujymynyn resmi sajty. Podrostkovaya beremennost'. 31 yanvarya 2020g. <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-pregnancy>
3. Memleket basshysy Qasym-Zhomart Toqaevtyн 2020 zhylgy 1 qyrkujektegi «Zhana zhagdajdagy Qazaqstan: is-qimyl kezeni» atty Qazaqstan halqyna Zholdauy https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-toqaevtyн-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek
4. Global'naya strategiya ohrany zdorov'ya zhenshchin, detej i podrostkov (2016–2030 gg.). Vyzhivat' Procvetat' Menyat'. - Vsemirnaya organizaciya zdravoohraneniya. Zheneva. 2015 g. – 108 str. http://www.who.int/maternal_child_adolescent/documents/global-strategy-women-children-health-ru.pdf
5. Devushki-podrostki v Kazahstane rozhayut shest' raz chashche, chem v razvityh stranah. 11 marta 2020g. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/devushki-podrostki-kazahstane-rojayut-chasche-v-razvityih-394235/
6. Filippova G.G. Materinstvo i osnovnye aspekty ego issledovaniya v psihologii// Voprosy psihologii. 2001. №2 S. 22-37.
7. Berdnikova T.V. Yunoe materinstvo: lichnostnyj i social'nyj aspekty: diss... kand.sociolog.nauk. Kursk,1999. 176 s.
8. Stukalova A.V. Politika gosudarstvennoj podderzhki maloletnih materej v sovremennoj Rossii: avtoref.dis... kand.polit.nauk. Moskva, 2012. 23 s.
9. Rogers A. Silence no more: a transformative transcendental phenomenological study investigating the experiences of teen mothers who go to college in the rural Southeast. Clemson: Clemson University, 2010. 316 p.
10. Неке (ерлі зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы 518-IV Кодексі. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>
11. Ланцбург М.Е. Деятельность материнских центров по профилактике отказов от ребенка (на примере центра «Шармиран», Гренобль, Франция). Электронный журнал «Психологическая наука и образование». 2010 №5. http://psyedu.ru/files/articles/psyedu_ru_2010_5_1961.pdf
12. Каменева Т.Н. Материнство в неполной семье: личностные и социальные проблемы. Дисс. ... кандидат. социолог. наук. Курск, 2003.-159 с.
13. Официальный сайт «Дом мамы» <http://dom-mamy.kz/o-fonde/>
14. Жаппар А.Т., Якимова И.И. Социально-психологическое сопровождение молодых женщин в рамках проекта «Дом мамы». Аналитический обзор. 2020. - 48 с. <http://dom-mamy.kz/img/docs/analytics.pdf>